

Інтелектуальна дипломатія: мікродослідження народних перлин кримськотатарської любовної лірики

Гуменюк О. «Меджбур олдым мен бир гуле – Взяла у бран мене троянда. Поетичний світ фольклорного пісенного жанру – макаму: Наукове дослідження. – Сімферополь: Світ, 2008. – 152 с.

Культура кожного народу заховує в собі чимало таємниць, які пізнати представникові іншого культурного контексту зазвичай нелегко. А вивчати реалії віддаленої народної культури із іншими релігійними та духовними орієнтирами, скажімо, індусів, китайців, японців, мусульманських народів чи американського континенту, для слов'янина вкрай складне завдання.

Дослідження кримськотатарських культурних цінностей розпочалося у другій половині XIX – на початку XX ст., коли набрала розмаху наукова діяльність викладачів і випускників Лазаревського інституту східних мов у Москві. Однією з найбільш ґрунтовних до сьогодні є стаття Агатангела Кримського «Кримськотатарська література», яку він підготував спеціально для «Енциклопедії Брокгауза і Єфрона». Надалі у радянський час, особливо після Другої світової війни, культура кримських татар стала не надто популярною темою, про яку радше потрібно було мовчати.

Тому, хоч монографія О. Гуменюк про жанр кримськотатарської пісенності на тлі сучасних постмодерних досліджень про знакові культурні артефакти різних часів і народів та різноманітних інших тем, які зараз модно опрацьовувати, попервах сприймається як така собі дивовижа, у якій навряд чи знайдеш щось несподіване, неймовірне, особливе, однак всі, кому потрапить до рук ця книжка, швидко усвідомлять її актуальність. По-перше, це чи не перша україномовна книга останніх десятиліть, присвячена етнокультурі кримських татар, народу, який всупереч різним політичним репресіям і заборонам (зокрема депортації у сорокових роках минулого століття), зберіг свою ідентичність. По-друге, це чи не перше дослідження яскравого фольклорного явища кримськотатарської культури у такому скрупульозному монографічному висвітленні. По-третє, у цій невеликій за обсягом книзі маємо цікаву спробу поєднати фольклористичний, літературознавчий та музикознавчий аналітичний інструментарій для інтерпретації народнопоетичних текстів (як правило, у фольклористичній літературі здебільшого спостерігаємо або тематико-мікропоетичний аналіз із акцентом на поетиці мотивів та специфіці художньої структури, або суто музикознавчий аспект вивчення фольклору).

Жанр пісень-макамів, який О. Гуменюк взялася досліджувати, як виявилось, взагалі не згадується не лише у науковій літературі, а й навіть у лексикографічних працях, словниках чи енциклопедичних виданнях. В енциклопедіях і літературознавчих довідниках, щоправда, натрапляємо на співзвучний термін «макама», яким позначають, за словами Ю. Коваліва, «жанр крутійської новели у стилі садж, власне позначеної римою ритмізованої прози, поширений у письменстві азійських народів (арабська, перська, єврейська література). М[акама] поєднується у цикли (макаматам) з єдиним оповідачем та єдиним героєм...»¹ Іншими словами, терміном «макама» у літературознавстві позначають короткі римовані гумористично-сатиричні оповідання. Тож очевидно, що народнопоетичний жанр пісень-макам дотепер у фольклористиці є маловідомим, якщо його навіть не зафіксовано у тлумачних словниках принаймні як лексему із початковою формою «макам».

Для введення у науковий обіг малознаної жанроформи дослідниця обрала форму монографії з простою композицією: вступ, два розділи, виокремлені за тематичним принципом, і висновки. У вступі авторка зосередила свою увагу на історії збирання, публікування та перших спробах осмислення жанру народних пісень-макамів, їхніх тематичних, структурних і музичних особливостей. На думку упорядників нечисленних збірників кримськотатарських пісень, підсумовує О. Гуменюк, для макамів характерні зокрема архаїчність, деяка мистецька складність і тяжіння до філософічності.

¹ Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. – Т. 2. / Автор-уклад. Ю. Ковалів. – К.: «Академія», 2007. – С. 8.

У першому розділі «Пісні печального кохання» О. Гуменюк, відштовхнувшись від лейтмотивної настроєвої гами частини макамів – «дердим буюкдир» («журба моя велика») – аналізує тексти пісень в аспекті їх художньої та музичної структури. У дослідженні гармонійно поєднано літературознавчий, фольклористичний і музикознавчий аналіз. Авторка спочатку детально висвітлює тематико-мотивні нюанси макамів, беручи до уваги різні варіанти та враховуючи їхню фольклорну специфіку, зокрема варіативність, надалі загострює увагу на особливостях художньої структури і завершує аналіз спостереженнями над музичною фактурою й особливостями виконання.

Характерно, що стилістика літературознавчого аналізу у дослідженні плавно змінюється музикознавчими аналітичними пасажами, художньо-структурний аналіз фольклорного тексту завжди завершує музикознавець, розписуючи його музичну специфіку. Це своєрідне «взаємодоповнювання» двох аналітично-понятійних інструментаріїв створює враження системності аналізу народнопоетичного твору, коли літературознавче нюансування тематичних і поетикальних особливостей пісні увінчує фаховий аналіз її музичної поетики. Такий ракурс наукового аналізу не зразу оцінюєш належно, оскільки зазвичай в українській фольклористиці небагато зустрічаємо випадків поєднання в одній особі фольклориста-філолога із фольклористом-музикознавцем. І така системна методика аналізу пісенних текстів цілковито виправдовує себе.

Але одночасно звернемо увагу й на дещо схематичний характер та, сказати би, спрощену аналітику формулюнок висвітлення тематико-поетичних і музичних особливостей макамів, яке неможливо не зауважити. Інколи навіть видається, ніби авторка побоюється відійти від мотивно-покуплетного (построфного) аналізу пісень. Спочатку вона вибудовує аналіз текстів за мотивним принципом (приміром, завжди розпочинає визначенням різновиду мотиву, як-от: мотив нещасливого, безталанного кохання, розлуки, сирітства тощо). Надалі увага дослідниці зосереджується на кожній строфі пісні, причому «вчитування» в текст справляє враження коментаторського викладу спостережень над текстом.

У другому розділі – «Пісні світлих сподівань» – читаємо, що хоч маками – переважно печальні пісні, у деяких із них поетизуються світлі сподівання, життєствердні мотиви (С. 63). Як і в попередньому розділі, дослідниця загострює увагу на діапазоні настроєвої гами, психологічній анонімності, філософічній наснаженості, медитативності, образним та композиційним лаконізмами, багатстві ритмічної організації пісень-макамів, системі словесних повторів, тавтологічних співзвуч, рефренності, вишуканості римування, звукопису, тобто, кажучи її словами, на структурній вибагливості й ефектній музично-звуковій організації. Гідні подиву глибинне відчитування змістових і музичних нюансів різних пісенних мініатюр, її мікропоетикальні спостереження та характеристики.

Впадає в око мовна майстерність дослідниці в оформленні думки. Науковці, як правило, висловлюючи думки, втрапляють в тупикові ситуації, вдаються до кричущих тавтологій. О. Гуменюк віртуозно долає такі бар'єри, добираючи різні семантично наближені слова. «У світлі наступної строфи...» – читаємо в книзі, – оприявнюється притаманний пісні поетичний паралелізм, випрозорується певна символіка першого куплета, відтак увиразнюється тривога з приводу минулості кохання й наголос на необхідності оберігати його» (С. 32). Таке вишукане мовне оформлення монографії дивує, якщо зважити на те, що авторка постійно перебуває у російськомовному середовищі Криму.

У «Висновках» дослідниця майстерно зрезюмувала головні моменти книги, здійснивши системний виклад специфіки тематико-сюжетних, поетико-структурних і музичних особливостей макамів. Тут О. Гуменюк ще раз, із характерною для жінок проникливістю, подала системний перелік головних рис макамів як одного з найдавніших жанрів кримськотатарської народної пісенності. Для них характерні: наскрізний тематичний мотив нещасливого кохання і пов'язані з ним мотиви туги, розпачу, душевної скрути, безнадії; скупе використання реалій життя, віддаленість від соціальної конкретики, а натомість – більша «зосередженість на осягненні людських почувань» (С. 79); наскрізний драматизм, що то сягає рівня трагізму, то перебивається мотивом світлих надій («Мавилем»); глибокий художній психологізм – від пристрасної напруги до елегійних переливів настроєвих відтінків (С. 81); психологічний паралелізм тощо.

Художні засоби макамів доповнюються специфікою музичного оздоблення, як-от: розлогі розспівування; сумовита емоційність і затасна настроєва тривожність через «ефект зависання звуку», що може справляти «враження багатозначної недомовленості, глибокого зітхання, квиління чи діткливого відчуття самоти» (С. 87); промовиста орнаментальність, оспівування (акцентування) окремих нот, насиченість тріолями, квінтолями та іншими поділами

нотної тривалості, форшлагами; чіткість і пружність ритміки із примхливим ефектним застосуванням пунктирів і синкоп; використання інструментальних вступів, інтерлюдій, завершальних каденцій. Зрештою, дослідниця слушно відзначає, що неабияка мистецька складність макамів відкриває можливості для їх різноманітних виконавських інтерпретацій.

І насамкінець відзначу, що монографічне дослідження О. Гуменюк із вишуканим словесним оформленням тексту виконує свою не лише вагому наукову, а й, так би мовити, дипломатично-культурологічну місію: воно глибоко ознайомлює українського читача – науковця, студента чи просто зацікавлену особу – зі своєрідним світом фольклорної стихії пісенності кримських татар. Такі книги мають неабияке значення не лише для науки, а й для порозуміння та взаємопізнання народів і культур Української держави.

Юрій ГОРБЛЯНСЬКИЙ

Нові книги

Павленко І. Я. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: буття у просторі та часі. Монографія. – Запоріжжя, 2006. – 243 с.

Географічне положення, степовий ландшафт, непересічність перебігу історичних і політичних процесів упродовж декількох століть, строкатість та постійність міграційних процесів, а отже, наявність елементів різнорегіональної української й іншоетнічної традиції, сприяли формуванню на території Нижньої Наддніпрянщини оригінальної фольклорної історичної пам'яті, часово-просторового континууму, персонажів складової української усної народної творчості. Досліджуючи оповідну фольклорну традицію цього етнографічного регіону, якій характерна сильна «запорозька складова», автор детально висвітлює процес збирання та дослідження фольклору Нижньої Наддніпрянщини, розглядає проблему класифікації неказкової прози, особливості фольклорної трансмісії на теренах історичного Запоріжжя. Основну увагу дослідник приділив вивченню регіональної специфіки героя і динаміки зміни хронотопу легенд і переказів Нижньої Наддніпрянщини, а також показує регіональну специфіку топонімічних мотивів нижньонаддніпрянських жанрів неказкової прози.

Пісні Шевченкового краю / Записи, упорядкування і примітки Олекси Ошуркевича. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 484 с.

Основу пропонованого видання становлять записи, здійснені протягом 1985–1989 років на батьківщині Т. Шевченка – у Моринцях і Шевченковому (колишній Кирилівці) Звенигородського району Черкаської області. Вони репрезентують хронологічно сьогочасний пласт (разом з пасивним фондом) традиційної пісенної культури згаданого мікрорегіону з усіма його мовностильовими, музичними особливостями та модифікаціями. Водночас цей збірник є структуротворчим продовженням попередньої праці автора – «Оповіді Шевченкового краю» (2004). Тому при подачі матеріалів упорядник намагався дотримуватися тих самих засад: залучення найбільш типових і цінних у смислово, художньому, історико-культурному відношеннях творів.

Систематизацію пісенних творів фольклорного збірника упорядник зробив згідно з науковими вимогами за жанрово-тематичним принципом. У межах жанрових груп твори розміщено в хронологічному або тематичному порядку, залежно від дійства, логіки явищ і подій, що описуються. Проте зроблено винятки у специфічних розділах «Пісні на слова Тараса Шевченка» і «Улюблені пісні Тараса Шевченка». У першому з них О. Ошуркевич дотримувався хронології написання авторських творів, у другому – хронології задокументування фольклорних зразків у спогадах сучасників Т. Шевченка, а також у творчій, епістолярній спадщині поета та його Щоденнику. У тому ж таки другому, додатковому розділі тексти й мелодії пісень публікуються за найбільш авторитетними виданнями XIX ст. із збереженням особливостей першодруку

